

10. **Илчева В.**, 1975. Глинени дули от Великово Търново // Годишник на музеите от Северна България. – Кн. 1. – Варна.
11. **Robinson R.**, 1983. Clay tobacco pipes from the Kerameikos // Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Athenische Abteilung. – Bd. 98. – Berlin.
12. **Robinson R.**, 1985. Tobacco pipes of Corinth and of the Athenian Agora // Hesperia. – Vol. 54. – No. 2/ – April-june.
13. **Hayes J.W.**, 1980. Turkish clay pipes: a provisional typology// The archaeology of the clay tobacco pipe. – IV. – Europe Oxford: BAR IS. – Vol. 92.
14. **Gosse Ph.**, 2005. Les pipes de l' Empire Ottoman // <http://pagesperso-orange.fr/philippe.gosse/otto/ottoman.htm>.
15. **Simpson S.J.**, 1990. A brief introduction to Ottoman clay pipes // Society for clay pipe research. – Newsletter, 27, july.
16. **Волков И.В.**, 1999. Частная коллекция «турецких» курительных трубок из Москвы // Материальная культура Востока. – М.
17. **Пейсонель К.**, 1974. Трактат о торговле на Черном море // Адыги, балкарцы и карачаевцы в известиях европейских авторов XIII–XIX вв. – Нальчик.
18. **Humphrey J.W.**, 1990. The Turkish clay smoking pipes of Mytilene // Society for clay pipe research. – Newsletter, 26, april.

Ярослав Матвіїшин (Київ),
кандидат фізико-математичних наук; історія науки

Козаки у стамбульському «Журналі» А. Галлана (1672)

У другій половині XVII ст. Франція приклала немало зусиль, щоб налагодити ефективні дипломатичні відносини з Османською імперією (Портою), отримати концесію на плавання у водах останньої, як також усталити торгово-економічні зв'язки як з нею, так й з її сусідами, в т.ч. через її посередництво (зокрема з її підвладними). Черговою серйозною спробою була місія (1670–1680) до Стамбула, яку очолив етнограф та колекціонер античності Шарль Марі Франсуа Олів'є, маркіз де Нуантель (Nointel; 1635–1685), котрого супроводжували зосібна високосвічені спеціалісти секретар амбасад Антуан Галлан, майбутній член паризької Академії написів і медалей (1701) [8], [9], [12]; художник посольства Жак Каррей (Carrey; 1649–18.02.1726) та королівський секретар-перекладач Франсуа Пті де ля Круа (Petit De la Croix; 1653–1713), автор спогадів та відомої книги: «Війна Турків з Польщею, Московією та Угорщиною» (1684) [6] [13].

В детально розписаній міністром Кольбером інструкції від 21 липня 1670 р. (йї одобрений королем Людовиком XIV), послові Нуантелю потрібно було прикласти всі зусилля, щоб *відновити перервані мирні переговори* Порти з Річчю Посполитою (далі скор. РП). Це сприяло б приверненню останньої у сферу французької зовнішньої політики у Західній Європі. Посла зобов'язували детально інформувати Париж про все, що відбувається в цих державах, в т.ч. на українських землях. Кольбер рекомендував також розшукувати й скуповувати для колекцій та бібліотеки короля античні та антикварні речі, рідкісні рукописи та книги, в т.ч. грецьких та візантійських церковників.

Членам посольства ми завдячуємо за їх причетність до збереження найдавнішого плану Чигирин із рисунками гетьманських палаців (Б. Хмельницького та Петра Дорошенка) [5]. Саме ці «єдині зображення, що певним чином унаочнюють архітектурний вигляд гетьманських осель, які загинули під час плундрування Чигирин в 1678 р.» [4, 190], відіграли важливу роль при відтворенні цих споруд у первісному вигляді.

Метою цієї публікації є привернення уваги до діяльності східознавця, перекладача, нумізмата та антиквара Антуана Галлана (Antoine Galland; бл.1646–17.02.1715). Йтиметься лише про деякі фрагментарні відомості з його двохтомного «Журналу» за 1672–73 рр., які відносяться до сфери україніки, хоча викладений там матеріал, у своєму загалу, більше придатний для висвітлення історії закулісної дипломатії низки європейських представництв у Стамбулі, східних релігій, нумізматики та літературних пам'яток античності, греків і арабського світу, як також для опису урочистих церемоній й свят (в тому числі з нагоди взяття Кам'янця-Подільського (далі скор. – Кам'янець), життя й побуту самої столиці (включаючи характеристику подій й осіб султанського двору). Ймовірно, що матеріали про українські справи Галлан відкладав для спеціального твору. На цю думку наводить його коротка замітка у «Журналі» від 4 липня 1672 р. (додаток до 2-го тому) про те, що він уклав мемуар про козаків (до сьогодні не віднайдений). Тому про них він згадає скоріше принагідно, як, наприклад, у «Докладному описі Кари Мустафи-паші...», котрому довелося з ними воювати «на морі й на суші».

За думкою фахівців Галлан вів «щоденники», починаючи «з молодих років», на протязі всього періоду своєї діяльності. Крім згаданих, до нині дійшли лише діяріуші, що охоплюють паризький період його діяльності (1708–15). Недавно опубліковано його «Журнал» за 1708–09 рр., який однак не торкається окресленої нами теми, так само як і його «Кореспонденція» (1698–1701) у Національній бібліотеці Франції (Ms fr. 6137–6138), де також зберігається мало досліджена кореспонденція Нуантеля та інших членів посольства (Ms fr.10638, 10655, 10656, 17046). Йдеться про той час, коли Галлан завідував кафедрою арабської мови у паризькій Кололівській колегії (1709), публікував роботи з нумізматики (1701 р. його обрано членом Академії надписів та медалей), керував багатотомним енциклопедичним виданням «Східної Бібліотеки» (з 1697), важливим джерелом й для наших східознавців. Колишній бібліотекар Нуантеля став антикварем короля. Зауважимо, що Галлан добре відомий завдяки відшуканих ним (за ініціативою Нуантеля) казок й новел «Тисячі й однієї ночі», їх перекладу французькою мовою та майстерних власних оповідань, доданих до них (серед українських перекладів варто згадати львівське чотирьохтомне видання 1912–13 рр.). Менше знають у нас його прекрасні переклади з індійського фольклору.

Прямі відомості про козаків у «Журналі» Галлана сягають фактично 17 квітня 1672 р., часу приїзду польського резидента при Порті Висоцько-

го (Wisoski; Visoski), що одночасно предтавляв й інтереси Ватикану. Легковажність останнього не сприяла налагодженню мирних стосунків між РП та Портою: «Це пан Висоцький, колишній інтернунцій з Польщі, котрий, в деякому роді, є причиною війни, що Турки збираються розпочати проти Польщі. Якщо йому докорили б, що він не так сильно наполягав на проблемі, що стосується Козаків, й що він не просунув справи далі, ніж [це робили] сам король та дворяни в своїх грамотах, він не скаже нічого іншого, опираючись на свої благородні якості, в той час коли король і дворяни хотіли б оминути це питання. Він опиратиметься завжди їх судженню, не бажаючи жодного миру з Портою [...]» [11.I, 109]. Невисокої думки про місію Висоцького був й Нуантель, доносячи на поч. 1676 р. Людовіку ХІУ про умови миру між РП й Портою [10.XII, 236v].

Головний скарбник імперії доніс, – як пише того ж дня Галлан, – що «Кам'янець не є неприступним і що Турки знають засіб як його взяти. Якщо Турки візьмуть Кам'янець, вони ліквідують Молдавське князівство, щоб там установити турецьке панування та магометанський закон. Це проти власної волі, що Турки хочуть вести війну у Польщі, де їх кампанія може витримати тільки близько двох місяців [...]. Здається, однак, це на добре, що вони подадуться туди, тому що вони мають більше ніж дві тисячі каїків у гирлі Дунаю та готові дерев'яні мости, щоб з них скористати у випадку необхідності. Вони воліли б краще повернутися в Угорщину, де вони мають все бажане для зручності їх армій [11.I, 109].

Тривалість осади, опис капітуляції й стан Кам'янця та його жителів під новою владою подається у джерелах (включаючи українські) дещо порізно. Ф.Туранли та К. Озджан, за турецькими джерелами, датують початок походу Мегмеда ІV – 4 червня 1672 р., початок облоги – 18 серпня, а її тривалість – 9 днів [7, 441]. Галлан же визначає час осади 8 днями, як і Панайотис [11.I, 226]. 27 серпня польський комендант здав фортецю (див. детальніше [13]), а 2 вересня, у п'ятницю, у місті відбулося урочисте читання корану у присутності султана. Сім християнських храмів були переобладнані на мечеті. Того ж місяця польські гарнізони були витіснені з низки інших населених пунктів Поділля та Галичини (зокрема Чорткова).

У «Журналі» під 11 вересня 1672 р. маємо опис святкування у Стамбулі взяття Кам'янця. Безперечно, для турків, так само як й для Нуантеля, це була радісна звістка. Християни ж міста не могли повірити, що впала «така велика й сильна фортеця». Серед них ширилися чутки, що османи взяли «невеличке укріплення на Дністрі, яке має таку ж назву, Кам'єніца (Camienitsa dans la Gharle)». «Інші казали, що це інше укріплення, під назвою Grudec, розташоване на Дністрі, біля Кам'янця, ще інші воліли б, щоб жодної фортеці не було взято» [11.I, 206]. Галлан же при описі цих святкувань у Галаті та Стамбулі [Т. с., 207–209] чітко відмежувався від свого шефа, говорячи, зокрема, як віднеслися до них інші посольства: «У Французькому палаці приготувалися засвітити люстри, але коли побачили, що інші представники не почали [святкувати], були змушені не показувати знаків

радості назовні, у той час як в душі [ми] були розчулені нещастям Кам'янця, яке більше, ніж коли б то не було, виставлено перед наругою турків».

Галлан відмітив під 19 вересня, що «Султан залишився у Кам'янці з Великим Візиром, в той час як Капелан Паша (Capelan) був відправлений осадити Львів» [11.І, 215]. Як знаємо, у Галичину разом з останнім вирушив Петро Дорошенко зі своїми козаками й дружніми йому татарами, за якими все ж «послідувала частина турецького війська під командою Капелан-Паші» [3, 17]. Видно, що у французькому посольстві знали небагато про цей похід. Нуантель доносить, що султан Мегмед ІУ, осівши у Кам'янці, відправив під Львів 60 000 чоловіків під командою «капітан-генерала Капелан Паші», до складу яких входили «козаки Петра Дорошенка (*Dorosensko*)» (початок вересня 1672 р.) [6], [10]. «Мене хотіли переконати, занотовує Галлан під 1 жовтня 1672 р., – [...] що султан взяв Львів [] і що Поляки заключили з ним мир» [11.І, 220].

Захисники Львова, побачивши перед собою переважаючі сили противника, відкупилися, врятувавши таким чином місто від сплюндрування. Майже через рік Галлан повертає до цієї теми, оповідаючи, під 2 липня 1673 р., як «Султан [...] прочувши, що Паша, отримав, будучи попереднього року сераскиром або генералом армії [...], сорок тисяч секінів, щоб не брати Львів [, сильно докоряв за це останньому]. Капелан-Паша намагався переконати султана у тому, що «ці гроші він чесно розподілив між сорока тисячами людей, якими він командував, а не привласнив» [11.ІІ, 112].

5 жовтня 1672 було вироблені прелімінарні умови миру і султан, що стояв вже під Бучачем, їх ратифікував. «Козацьку Україну», зокрема визнали «самостійною» державою на чолі з гетьманом Петром Дорошенко, але під протекторатом Османської імперії. Останній зажив собі славу серед турків недавньою перемогою над з'єднаними військами Ханенка та Польщі недалеко від Ладижина, але й здобув прокльони серед місцевого населення із-за його єднання з татарами, що безкарно плюндрували країну. Під 11 листопада 1672 Галлан занотовує ці події у своєму «Журналі», передаючи головну суть «артикулів» (але не уточнюючи нові кордони) «миру між Турками й Поляками, [а саме] що Кам'янець зі всім Подоллям залишаються для султана, а Козаки з Дорошенком, їх чільником, під протекцією Султана; що Поляки заплатять, за один раз 80.000 пістрів за Львів [...] і річну трибуцію 22.000 секенів» [11.І, 232]. На той час на Лівобережжі місце засланного у Сибір гетьмана Многогрішного зайняв «попович» Іван Самойлович, котрий також претендував об'єднати під своєю булавою Східну та Західну частини України.

Під 25 січня 1673 р., Галлан пише, що «ширяться чутки ніби Поляки відібрали все те, що окупували Турки, крім Кам'янця і що вони осадили це місто, що призвело б до того, що Султан навернеться на думку, щоб повернутися туди» [11.ІІ, 13]. 30 січня знову ж таки «ширяться чутки, що Поляки відібрали Кам'янець» [Т. с., 16]. Дізнатися докладніше про це Галлану видно не вдалося, бо він згадує лише про те, що та відомість «дійшла до

кеймакама (тобто «губернатора» Стамбула) польською мовою» [Т. с.]. «Я дізнався, – пише він під 8 лютого 1673, – що Турки підготували свої судна (saïques), з декількома тисячами яничар, щоб відправити їх через Чорне море на підсилення Кам'янця» [Т.с., 34]. Невдовзі занепокоїна Москва надсилає своїх посланців на обидві частини України і в Порту [3, 27–34].

Під 18 травня 1673 р. Галлан описує нову політичну ситуацію, коли «...заговорили про відновлення війни проти Польщі, яка, об'єднавшись з козаками [Ханенка – Я.М.] та Московією, має намір увійти на землі Султана, і що польського посланця, котрий прибув з чотирма чи п'ятьма особами [і] доставив листи, затримано і арештовано» [11.ІІ, 72]. Тільки 29 травня, – як свідчить Галлан, – Великий візир «прийняв посланця від польського короля, вручив йому відповідь на листи, що він приніс, і наказав відправити його до кордону імперії» [Т. с., 80].

Не без грошової субсидії Ватикану РП відроджує свою воєнну міць. Уже восени 1673 р. коронний гетьман Ян Собеський зібрав під Львовом армію у 52 тис. чол (з 50 гарматами). Розголос про це Париж отримав від європейських дипломатів майже одночасно з путаними відомостями зі Стамбулу.

У донесенні від 17 жовтня Нуантель підтверджує попереднє своє повідомлення про «рішення Поляків вести війну [з Турками], що змусить султана зимувати в тих краях; [й що] офіційно оголосили, що він вже відправився в дорогу, щоб відвідати Кам'янець» [Т. с., 177. Додатки]. 11 листопада 1673 р. Собеський наніс сутєву поразку передовим загонам Гусейна-Паші під Хотиним. Поляки, однак, не скористали з цієї перемоги й завернули армію на територію Польщі, бо на той час у Львові помирає король і партія Собеського наvertsється до боротьби за владу. Весною 1674 р. польські гарнізони були витіснені з Молдавії.

Галлан згадує низку діячів, з котрими він спілкувався й серед яких деякі мали відношення до України (Бобовський, Панайотис, Гіка, Сіріґос, Маурокордато та ін.). Про Бобовського він так пише у листі до свого приятеля, медика та антиквара Якоба Шпона (Spon), якому він виправляє деякі огріхи в його книзі «Подорож в Італію, Далмацію, Грецію та у Левант» (1678): «Я його бачив й я від нього навчився турецької мови. Маю багато речей [написаних] його рукою і, між іншим, частину «Псалмів», віршованих турецькою мовою, і замітки з музики, належних йому. Пан Нуантель має його «Трактат про сераль».

Войцех Бобовський (Bobowski; Albertus Bobovius, Bobovio; Bobrowski, Bozonius, Bobonius, Bohonius; бл.1610 – бл.1675) був вихідцем з дрібнолвівської шляхти (Я. Рейхман, однак припускає, що він походить з Нового Санча [14, 124]). Згодом його більше знають під іменем Алі Уфкі ('Alī Ufkī Bey). Історик Ж. Дені вважав його українцем. До того ж однією з мов його семимовного рукописного словника, що нині зберігається у Бодлеянській бібліотеці, є українська.

Викрадений у дитинстві татарами й проданий у Стамбулі до заможного палацу, Войцех прийняв іслам й зацікавився античністю, музикою (уклав 1650 р. турецькою мовою музикальну антологію), історією релігій, мовами (знав 18 й займався перекладами, а 1666 р. написав турецьку граматику) та деякими науками. Згодом зацікавився козацькими справами, багато подорожував, а згодом зайняв посаду драгомана. Серед його численних знайомих (поміж яких – Ісаак Барроу, учитель Ньютона) були єзуїт Рутка (Rutka), ще один виходець з України [Т. с., 208], Юрій Хмельницький, Шумовський, польський посол в Стамбулі та ін. На той час у Стамбулі знаходився перший постійний предсравник козаків у Порті Михайло Портянка, котрий прибув туди з посланцями всіх полків.

І. В. Зайцев [2], котрий приписує нашому львівянину вірменське походження, опублікував детальніший (ніж це зробив Е.Блоше) опис частини паризьких документів Уфкі, які торкаються «історії московсько-османсько-українських відносин», в т.ч. про його контакти з Галланом, котрий, на його думку, можливо й привіз у Париж його архів. Нині більша частина цих матеріалів знаходиться у Національній бібліотеці, в т.ч. важливий збірний *Fond anc.221* (327 арк.) з українською тематикою, головним чином з часу гетьманування П.Дорошенка (1666–76). Там йдеться, зокрема про татаро-козацько-турецькі відносини, в т.ч. копії та переклади листів гетьмана Дмитра Гуні калзі Іслам-Гірею (лютий 1638; з проханням про допомогу); хана Аділь-Гірея М.Ханенкові (26.VIII.1669); царя Олексія Михайловича П. Дорошенкові (28.VII.1669); Д. Дорошенка до султана (10.XII.1669 та декілька інших); Фазил Агмед-паша Кьюпрюлю (1661–76), великого візира коронному підканцлеру Ольшовському (Едірне, 3.X.1671 г.; про відношення султана до П.Дорошенка); Супхан Казі-ага (Suphan Kazy Aga), візира кримського хана П. Дорошенкові (30.VIII.1669) та ін. [2].

Нуантель пітримував контакти з посольствами інших країн, патріархом, представниками різних вірувань та комерційних груп, в т.ч. через Галлана. Останній, як «приватний секретар та бібліотекар» Нуантеля, вів його кореспонденцію латинською й грецькою мовами з Римом, Святою Землею, Угорщиною, Трансильванією, з архімандритами Східних церков. Згадуючи випадок вручення у неділю 3 січня 1672 р. поздоровлення (й запрошення на свято у посольстві) константинопольському патріархові Діонісію IV, Галлан описує православний обряд, й при цьому розповідає про присутнього «волоського принца Грегораска». Йдеться про ставленника Порти, «кузена старого Маурокардато», Грегуара Гіку (Grégoire Ghica), господаря Волощини (1658) та Молдавії (1660–64), тимчасового союзника татар й козаків, противника об'єднання України і Росії, що покинув своє князівство, подавшись у Трансильванію, потім у РП, Німеччину і нарешті у Венецію. Звідти він повертається до Андріанополя, щоб, при підтримці впливового дрогмана Панайотиса, повернути собі благовоління султана і головного візира та розпочати нову політичну гру щодо втягнення Порти у війну з РП, апелюючи при цьому на підтримку татар і частини козаків.

Поновлений на троні у Бухаресті (у березні 1672 р.), він перейшов на сторону РП, але після Хотинської битви, був позбавлений влади султаном, з яким він марно намагався знову примиритися [11.П, 21, прим.1].

Як правило Нуантель акуратно надсилав поздоровлення з нагоди православних свят, однак коли політичні чи інші обставини ставали на заваді, то посол утримувався, наприклад, «робити якісь компліменти патріархові Греків [скажімо] з нагоди пасхального свята, яке вони обходять згідно їх обряду», як це напередодні занотовує Галлан, у суботу, 8 квітня 1673 р. [Т. с., 55].

На основі повідомлень Нуантеля та Галлана міністр Кольбер зацікавився глибше справами східних церков, постійно просить Нуантеля не забувати надсилати важливі твори отців православної церкви, як це сталося зокрема з твором Петра Могили. Галлан детально описує у декількох місцях свій демарш по ознайомленню зі складом труднодоступної для нього особистої бібліотеки Панайотиса.

Нікузію Панайотис (Panagioti чи Panaioti; Panaioti, Pana otti; Panagiotis, Nicousios; *Nicussio*; 1613–2.X.1673), син кушніра, вивчав грецьку, арабську, турецьку і перську мови у одного з чоловічих діячів патріаршої церкви Мелетія Сірігоса (чи Сирігоса; *Mélétios Syrigos*), а згодом латинську, італійську, математику та астрономію у Падуї. Він виконував дипломатичні доручення при деяких амбасадах правлячих дворів Західної Європи, в т.ч. був до самої смерті перекладачем у Порті (за думкою переважної більшості дослідників «першим»).

Відомо, що вказівками Сірігоса користав Яський помісний собор (1642) при розгляді київської редакції «Православного Ісповідання Віри» Петра Могили, остаточний варіант якого був затверджений 11 березня 1643 р. Вселенськими патріархами і що саме Сірігосу доручили забезпечити його переклад на грецьку мову. Рукописний текст перекладу (в т.ч. латинською мовою), надісланий королем Нуантелем, знаходиться у Паризькій Національній бібліотеці (ms grec 1265; 147 арк.). Уже Нуантель у супровідній депеші повідомляє свого володаря, «що цей рукопис латинською й грецькою мовами, який має заголовок «Православне Ісповідання Східної Церкви», дав нам пан Панайотис, перший драгоман Порті. Він запевнив нас, що рукопис безперечно доводить автентичність книги, яка під тим самим заголовком була видрукувана його заходами, бо цей рукопис є одним з оригіналів і містить в собі справжні підписи патріархів. Пан Панайотис, стараючись спростувати наклепи, що їх кидають на його Церкву, прохав Його Величність прийняти цей рукопис ...» (цит. за [1, 119]).

Завдяки старанням Панайотиса 1662 р. у Лейдені з'явилося недатоване перше видання цього твору грецькою й латинською мовами, про що писав, серед інших, І.Борщак (Соборна Україна. – 1947. – №3, с. 42–43), а згодом детальніше А. Жуковський [1] та ін. Про виконання Панайотисом, а не Сірігосом, згаданих перекладів обидвома мовами засвідчує також Галлан, як також його причетність до голландського видання. Він же повідомляє:

«Посол [Нуантель] відіслав сьєра Фонтена (Fontaine) до голландського резидента [Justin Colyer, прибув до Константинополя 25 травня 1668, помер в 1686 році], щоб попросити у нього екземпляр Православного віросповідання Східної Церкви, і щоб запитати його враження про цю книгу. Він (резидент) дав йому два примірники ... [11.I, 65]. Вступ до згаданого твору написано у «Константинополі. У монастирі, 20 листопада 1662 р.» й там, на 14-й сторінці, знаходиться підтвердження того, що витрати за друк й поширення дійсно взяв на себе Панайотис, а тому «Цей твір повинен бути розповсюдженим безкоштовно на духовну користь ...» [Т. с., 19, прим.1]. Більше того, Галлан стверджує: «Той самий Панайотис також переклав на латинську мову це Визнання, яке він послав до короля на обох мовах, з підписами всіх східних архієреїв (Évêques d'Orient). Цей рукопис, який вважають оригіналом, знаходиться в бібліотеці Пана архієпископа Реймського» [Т.с., 19 пр.].

Щодо Маурокардато, то Галлан його цитує багаторазово у своєму «Журналі», починаючи від 26 січня 1672, коли той був запрошений на вечерю до Нуантеля [11.I, 60]. Власне, він був одним з його кореспондентів, підтримувати контакти з яким входило в обов'язки Галлана. Офіційно початок листування припадає на 9.11.1672, коли останній у відповідь на 7 листів від Маурокардато різними мовами написав йому на протязі одного дня стільки ж листів й тими ж мовами. Того ж дня Галлан спостерігав, як турецька ескадра ввійшла у порт зі сторони Чорного моря «разом з галерами» з РП [11.I, 231].

Олександр Маурокардато (Maurocordato, Mazrocordato; 1637?–1719; дипломатична активність: 1673–1709) після студій в університетах Болоньї, Падуї та школах Риму вчителював деякий час у Стамбулі, а згодом змінив фах, щоб практикувати медицину. Після смерті Панайотиса Маурокардато був призначений першим драгоманом Порти. У той же час він стає «Великим Логофетом» при патріаршому дворі у Стамбулі. Після провалу облоги Відня, він потрапляє в опалу і його поміщають у в'язницю та погрожують тілесними покараннями. Однак незабаром його виправдовують й відновлюють на посаді першого драгомана. Він підтримував контакти з Юрієм Хмельницьким на час перебування останнього, після невдалої втечі, під вартою у Семи Вежах (про зацікавленість Нуантеля подальшою долею Хмельницького див. [6], [10.XII, XIV]). Маурокардато брав участь у переговорах, які призвели до укладення Карловицького миру й отримав від імператора Леопольда титул князя, без відома Порти. Його сини відіграли певну роль в історії Молдавії, Волощини тощо.

Галлан цікавився мапами й навігаційними приладами, скуповував давні книги й рукописи різними мовами, в т.ч. твори з астрології, астрономії [6], математики. З «Журналу» довідуємося також про репертуар театральних п'єс самодіяльної групи працівників посольства. Під 11 грудня 1672 р. Галлан коротко згадує й про власну активність: «в неділю ... відбулася друга репетиція фарсу, що я придумав, який мав більший успіх, ніж

перший» [11.І, 240]. Подібне дослідження твору Пті де ля Круа [13] суттєво доповнить розглянуті тут питання.

Джерела та література

1. **Жуковський, Аркадій.** Петро Могила й питання єдності церков. – К/: Мистецтво, 1997.
2. **Зайцев И.В.** Новые османские документы по истории московско-османско-украинских отношений в к. 60-х – нач. 70-х гг. XVII в. // *Cahiers du monde russe.* – 2009. – 50, № 2–3. & Web.
3. **Костомаров М.** Руїна. III. Гетьманованне Самійловича // *Руска Історична бібліотека...* О-ра Барвіньського. – Львів: НТШ, 1894. – Т. XVI.
4. **Ленченко В.** Чигирин за планами та описами 1677–1678 років // *Історична топографія і соціотопографія України.* – Львів: Піраміда, 2006. – С. 190–193, 199.
5. **Матвішин Я.** Живописні плани трьох українських замків-фортець з XVII ст. (Бара, Меджибожа, Чигирин) у Дипломатичному архіві Міністерства закордонних справ Франції // *Історичне картознавство України.* – Львів; Київ; Нью-Йорк, 2004. – С. 195–200, 4 кол. іл.: карти (їх репродукція також на <http://www.ipernity.com/doc/111855/5862688/in/album/144207>).
6. **Матвішин Я. О.** До історії найдавнішого зображення гетьманської резиденції в Чигирині (XVII ст.): Ш. О. де Нуантель, Ф. Пті де ля Круа та А. Галлан // *Програма. IV науково-практична конференція «Чигиринщина: історія і сьогодення», 1–2 листопада 2012.* – Чигирин, 2012. – 16 с. – С. 6.
7. **Туранли Ф., Озджан К.** Османські архівні документи про міжнародні відносини та відбудову Хотина (XVIII ст.) // *Silva rerum.* – Львів: Піраміда, 2007. – С. 441.
8. **Abdel-Halim, M. &c.** Correspondance d'Antoine Galland... – Paris: U-é de Paris, F-té des lettres et sciences humaines, 1964. – 176 p. & Web.
9. **Abdel-Halim M.** Antoine Galland, sa vie et son œuvre. – Paris: A.G. Nizet, 1964
10. *Archives Diplomatiques du Ministère des Affaires Etrangères de France (AMЗСФ).* – Turquie. – Correspondance politique. – Т. VII, XII.
11. **Galland A.** Voyage à Constantinople (1672–1673). – Publié et annoté par Charles Schefer. Paris: Maisonneuve et Larose, 2002. [Cf. Antoine Galland Istanbul'a ait Günlük Hâtıralar (1672–1673). Şerhlerle Yayınlayan Charles Schefer. Cilt I (1672). Ankara, 1949].
12. **Marsy, comte de.** Deux années de la vie d'Antoine Galland (1672–1673) /par le comte de Marsy. – Amiens: Typogr. Delattre-Lenoel, 1882.
13. [...] **Petis De la Croix, F.** Guerres des Turcs avec la Pologne, la Moscovie et la Hongrie. – Paris: Gueroult; & La Haye: Ja. Carrel, 1689. 14. **Reychman J.** Życie polskie w Stambule w XVIII wieku. – Warszawa, 1959.

Ірина Покровська (Київ),

доцент кафедри тюркології, Київський університет ім. Тараса Шевченка, кандидат філологічних наук

Суфійські терміни османської доби та їх похідні як різновид діалектики світського й сакрального

Цілком справедливо писав Лео Яковлев, що «слова «суфі», «суфії» і «суфізм» все ще залишаються таємницею за сімома печатками практично для всіх» [2, 3]. Незважаючи на більш ніж тисячолітню історію існування турецького суфізму (тур. *Tasavvuf*) як соціально-релігійного феномену ісламу, він залишається актуальним об'єктом досліджень філософів і релі-